

Różne

JANUSZ K. KOZŁOWSKI

LEVISA I (PROV. ORIENTE) — PIERWSZE WIELOWARSTWOWE
STANOWISKO PALEOINDIAŃSKIE NA KUBIE

WSTĘP

W dotychczasowych opracowaniach początki osadnictwa na terenie Kuby, podobnie jak i na innych wyspach Wielkich Antyli, łączono z kulturami mezoindiańskimi¹. Początki tych kultur sięgają na obszarze Wenezueli i Małych Antyli nawet VI tys. p.n.e., natomiast na Kubie nie wyprzedzają przełomu III i II tys. p.n.e.² Kultury mezoindiańskie, na Kubie reprezentowane przez tzw. kulturę Sibonejów, charakteryzują się gospodarką głównie zbieracko-rybacką (z przewagą użytkowania małży i ślimaków jako podstawowego pokarmu) oraz inwentarzami opartymi przede wszystkim na wykorzystywaniu muszli i kości, przy mniejszej roli kamienia. Techniki obróbki kamienia uprawiane przez kultury mezoindiańskie oparte były na uzyskiwaniu półsurowca odłupkowego oraz stosowaniu gładzenia.

Odkrycia J. Cruxenta na Espanioli w końcu lat sześćdziesiątych doprowadziły do postawienia hipotezy o istnieniu na Wielkich Antylach kultur typu paleoindiańskiego. Kultury te charakteryzują się występowaniem gospodarki zbieracko-łowickiej i silnym rozwojem technik obróbki krzemienia, a szczególnie techniki wiórowej.³ Datowanie stanowiska Mordán w Republice Dominikańskiej na przełomie IV i III tysiąclecia p.n.e. pozwoliło przesunąć wstecz o prawie 1000 lat początki osadnictwa na Wielkich Antylach, a także sugerowało powiązania najstarszego osadnictwa tych wysp z paleoindiańskimi kulturami Mezoameryki.

Wstępny przegląd materiałów preceramicznych kultur na terenie Kuby w roku

¹ E. Tabío, E. Rey, *Prehistoria de Cuba*, La Habana 1966, s. 15—97.

² Do najstarszych na Kubie kultur paleoindiańskich należy zaliczyć tzw. kulturę Funche (włączaną przez niektórych autorów niesłusznie do kultury Guayabo Blanco), datowaną w najniższej warstwie jaskini Funche na 2050 lat p.n.e. (SI-429), cf. *Excavaciones en Cueva Funche*, „Espeleologica y Carsologica”, 1970, z. 10,11. Najstarsza data dla kultur mezoindiańskich na całych Karaibach pochodzi ze stanowiska Banwari Trace na wyspie Trinidad i wynosi 5130 lat p.n.e. (por. M. Velloz Maggido, *Localizan enterramiento Meso-indio en Trinidad*, „Revista Dominicana de Arqueología”, t. 2: 1972, z. 2; s. 300—301).

³ J. Cruxent, I. Rouse, *Early Man in the West Indies*, „Scientific American”, t. 221: 1969, nr 5, s. 42—52.

1972 wykazał, że analogiczne zabytki związane z wysoko rozwiniętymi kulturami wiórowymi występują przede wszystkim w południowych częściach prowincji Oriente. Zabytki te, pochodzące głównie ze stanowiska Seboruco, stały się podstawą do wyodrębnienia nowej kultury preceramicznej na Wielkich Antylach, którą określano mianem Seboruco—Mordán. Kultura ta charakteryzuje się występowaniem wysoko rozwiniętej techniki wiórowej, typologią narzędzi bliską górnopaleolitycznym kulturom Europy (drapacze, rylce, półtylczaki, wiórowe) oraz specyficznymi narzędziami trzoneczkowatymi, które określono mianem ostrzy Couri (od stanowiska położonego na Espanioli w Rep. Haiti)⁴. Niestety ani stanowiska odkryte przez Crucenta na Epanioli (Mordán, Rancho Casimira), ani pobieżnie zbadane przez A. Jimeneza kubańskie stanowisko Seboruco nie dawały okazji do ustalenia stratygraficznych podstaw ewolucji tej kultury. Tym samym nie znano głównych tendencji ewolucji tej kultury, co uniemożliwiło poznanie jej genety i kontynentalnych powiązań.

W tej sytuacji szczególną uwagę zwrócono na nawisy położone nad rzeką Levisa w okolicach miejscowości o tej samej nazwie (prow. Oriente). W nawisach tych grupa archeologów kubańskich pod kierunkiem E. Tabio w 1964 r. odkryła liczne wyroby kamienne, m.in. typowe narzędzia wiórowe kultury Seboruco—Mordán. Dzięki inicjatywie Instytutu Archeologii Kubańskiej Akademii Nauk w 1973 r. podjęto badania w nawisie Levisa I przede wszystkim celem ustalenia stratygrafii litologicznej i kulturowej osadów tego nawisu.

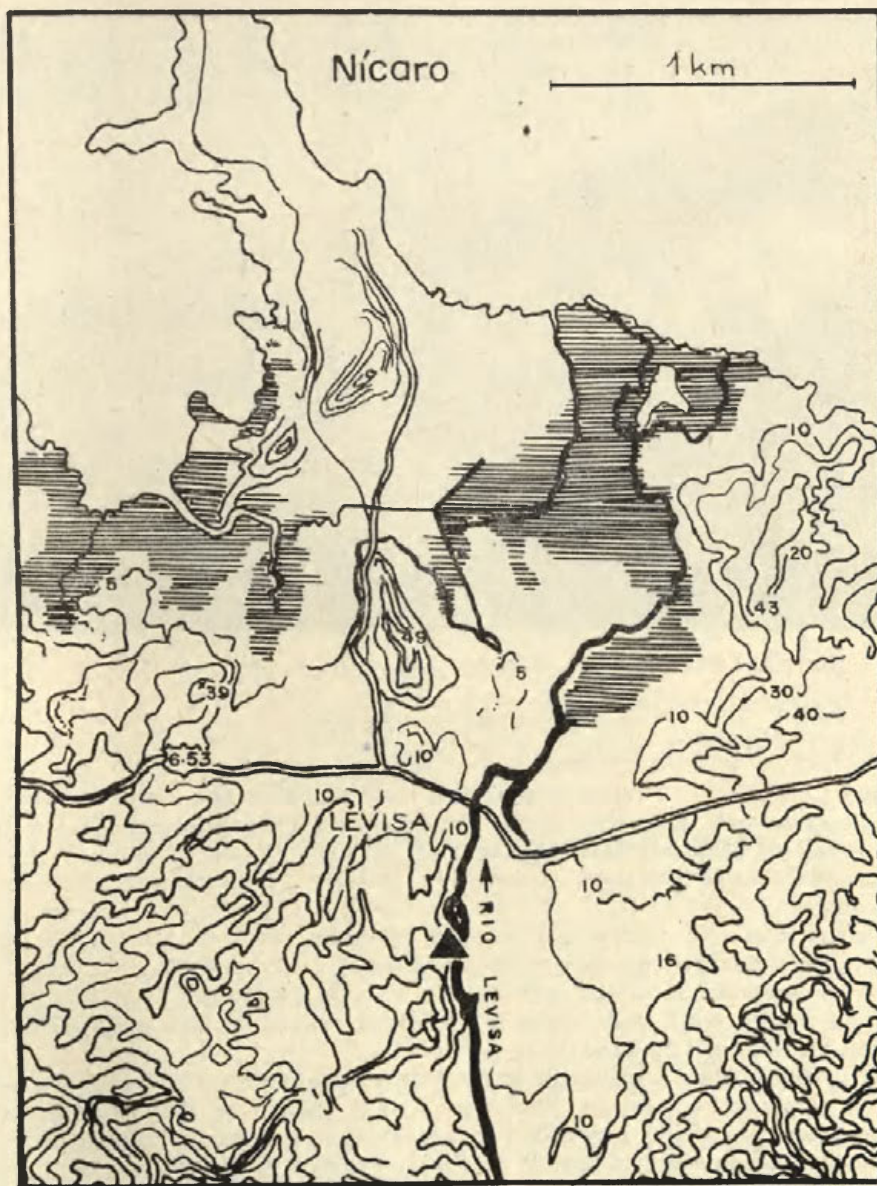
Badania były prowadzone w lutym i marcu 1973 r. pod kierunkiem autora oraz Milтона Pino Rodrigueza i Oswaldo Teurbe Tolona. W badaniach finansowanych przez Instytut Archeologii Kubańskiej Akademii Nauk uczestniczyli też członkowie Grupy Historii KPK z Holgin.

POŁOŻENIE I STRATYGRAFIA NAWISU

Nawis Levisa I jest położony w zachodnim brzegu doliny rzeki Levisa na wys. 7 m nad zwierciadłem wody. Jest to dolna część doliny, położona zaledwie ok. 5 km od jej współczesnego ujścia do zatoki Nicaro. Należy sądzić, że w okresach niewielkich nawet transgresji wody zatoki wchodziły ok. 3 km w głąb lądu sięgając prawie do miejscowości Levisa. W związku z tym w okresach kilkumetrowych nawet transgresji nawis znajdował się nad samym ujściem rzeki do morza (ryc. 1).

Omawiany odcinek doliny rzeki Levisa ma charakter asymetryczny. Brzeg wschodni posiada dwie szerokie, wyraźnie zaznaczone terasy akumulacyjne o wys. względnej 7—8 m i 2—3 m, zbudowane z grubych żwirów wynoszonych z górnego płaskowyżu Mayari. Po stronie zachodniej występuje faleza skalna, przy której zachowana jest tylko wąska listwa terasy erozyjno-akumulacyjnej o wys. względnej ok. 7 m, także zbudowanej z grubego materiału żwirowego. Sedymentacja aluwialna nie jest zachowana w samym nawisie, jak również w sąsiadującej z nim obszernej jaskini. W jaskini tej, obecnie prawie pozbawionej osadów z wyjątkiem śladów glin detrytycznych, występują listwy skonkrejonowanych brekcji zawierających pojedyncze otoczaki. Są one być może śladem wyższych jeszcze poziomów akumulacji rzecznej nie zachowanych już na wschodnim brzegu (ryc. 2).

⁴ J. K. Kozłowski, *Las industrias liticas en Cuba en su contexto del Caribe*, „Serie Antropologica” (w druku).

Ryc. 1. Położenie stanowiska Levisa I (oznaczone trójkątem i strzałką)

Situation of the site Levisa I (marked by a triangle and an arrow)

W tej sytuacji osady występujące w obrębie nawisu mają charakter autochtonicznych glin i gruzu, być może częściowo z domieszkami, w niektórych poziomach, materiału eolicznego wywiewanego z dna doliny, oraz są pochodzenia antropogenicznego (warstwy ogniskowe, nagromadzenia muszli w typie kjöken-

Ryc. 2. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Widok ogólny stanowiska

General view of the site

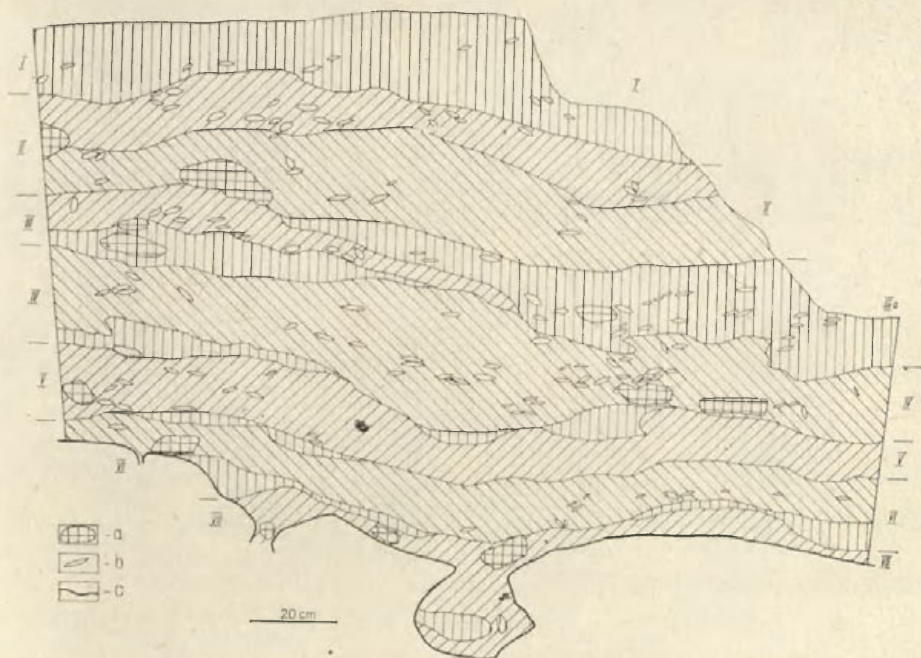
meddingu). W sukcesji stratygraficznej obserwuje się wzajemne następstwo warstw gliniasto-gruzowych, gliniastych oraz warstw pochodzenia antropogenicznego, przy czym w górnej partii sekwencji nawarstwień występują warstwy kulturowe przedzielone warstwami złożonymi z materiału pylastego, zanieczyszczonego detrytusem roślinnym.

Ogólna miąższość osadów pod nawisem wynosiła maksymalnie ok. 2 m, przy czym bezpośrednio pod nawisem osady były lepiej zachowane (choć miąższość ich malała ze względu na lekkie podnoszenie się dna skalnego), natomiast na zewnątrz stropowa część osadów uległa zniszczeniu w trakcie budowy ścieżki przebiegającej równoległe do falezy.

W profilu osadów wyróżniono szereg jednostek litologicznych, z którymi związane są poszczególne poziomy kulturowe w ten sposób, że każdemu poziomowi kulturowemu odpowiada przeważnie jedna warstwa o genezie kulturowej (ogniska, popiół, nagromadzenia muszli) i jedna warstwa przyrodnicza, ku stropowi której następuje stopniowy zanik zabytków. Ponowne ich nasilenie jest związane z kolejną warstwą antropogeniczną. Można więc wyróżnić 7 poziomów kulturowych (ryc. 3, 4) związanych z następującą sekwencją jednostek stratygraficznych (litologicznych):

Poziom I — utwór 1 — próchniczna warstwa pylasta zawierająca dużo humusu. Na powierzchni utrwalona darnią. Zawiera stosunkowo niewielką ilość zabytków w całej miąższości.

Poziom II — utwory 2 i 3 — warstwa i związana z nią soczewa muszli oraz czarnego pyłu węglowego z domieszką gliny pylastej ciemnobrunatnej. Zabytki

Ryc. 3. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Profil ściany N wykopu I/73

Oznaczenia cyframi rzymskimi odpowiadają poziomom kulturowym, cyframi arabskimi — jednostkom litologicznym; a — kamienie; b — muszla; c — dno skalne

Cross-section of the northern wall of excavation trench I/73.

Roman numerals denote cultural levels, Arabic numerals denote lithological units; a — stones; b — shell; c — rock bottom

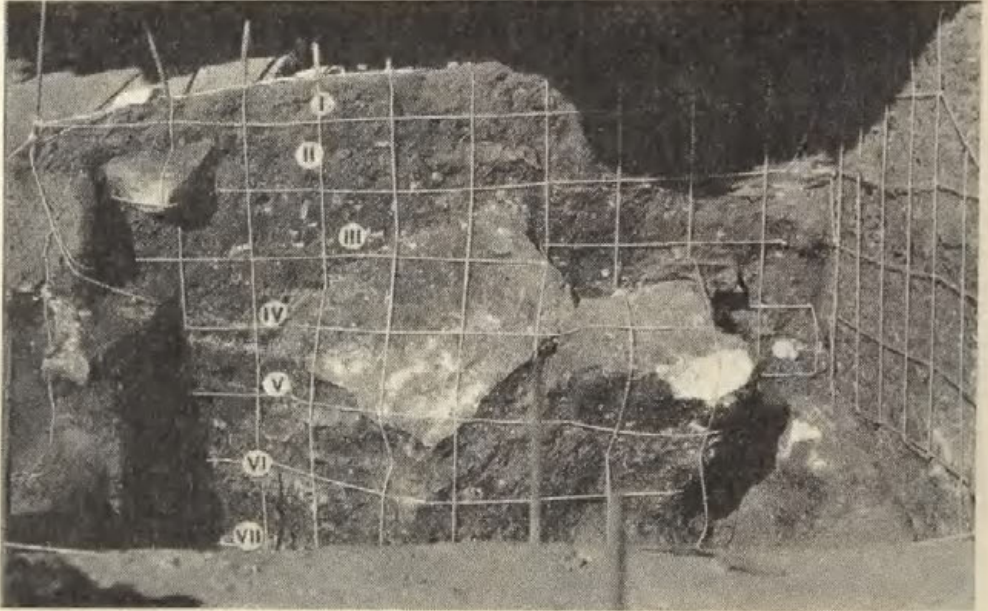
występują w całej miąższości warstw złożonych z muszli oraz w niżej zalegającej glinie ciemnobrunatnej, spoiastej.

Poziom IIIa — utwór 6 — warstwa (a raczej soczewa) złożona z pyłu węglowego, popiołu oraz muszli silnie przepalonych w ogniu. Soczewa ta ma charakter ogniska. Silna koncentracja zabytków kamiennych na niewielkiej stosunkowo powierzchni.

Poziom III — utwory 3a i 5 — typowa soczewa złożona z muszli oraz drobnych szczątków kostnych. Pomiędzy tą soczewą a utworem 6 występuje warstwa gliny brunatnej, silnie wapnistej, zawierającej drobny gruz wapienny.

Podkreślić należy, że na powierzchni niżej zalegającego utworu 8 (związanego już z poziomem kulturowym IV) wystąpiły duże bloki wapienne, częściowo deformujące osady niżej zalegające. Bloki te wyraźnie oddzielają poziomy kulturowe I—III od poziomów IV—VII. Geneza tego zjawiska jest trudna do ustalenia bez przeprowadzenia szerszych badań stratygraficznych w sąsiednich jaskiniach. Przyczyny mogą bowiem być albo klimatyczne (silne zwilgotnienie klimatu), albo sejsmiczne.

Poziom IV — utwory 8 i 7a — glina brunatnożółtawa, gruzelkowata, twarda,

Ryc. 4. Levisa, I prow. Oriente, Kuba. Profil ściany W wykopu I/73.

Cyfry rzymskie odpowiadają poziomom kulturowym

Cross-section of the western wall of excavation trench I/73.

Roman numerals denote cultural levels

silnie wapnista. Zawiera w całej miąższości pojedyncze węgle drzewne oraz muszle. Jest podścielona warstewką skalcyonowanych skorup małży i ślimaków, przeważnie drobno połupanych, zmieszanych z węglami drzewnymi. Ku zachodowi warstewka ta przechodzi w szereg niewielkich stosunkowo soczew.

Na powierzchni niżej zalegającej warstwy gliniastej (8a) występują miejscami fragmenty pokrywy stalagmitycznej z niewielkimi formacjami stalagmitycznymi. Poziom ten oddziela wyraźnie warstwę 7 a i 8a, dokumentując dłuższą przerwę w sedymentacji.

Poziom V — utwory 7b i 8a — glina brunatnożółtawa podobna do utworu podścielona soczewami przepalonych muszli (ryc. 5) i pyłu węglowego. Zabytki koncentrują się głównie w sąsiedztwie soczew.

Poziom VI — utwory 9 i 10 — glina czerwonawobrunatna zawierająca także domieszki pyłu węglowego i muszle, miękka, silnie plastyczna, podścielona warstwą muszli i popiołu. Zabytki występują w całej miąższości obu utworów.

Poziom VII — utwory 11 i 12 — głównie glina detrytyczna czerwonawobrunatna lub żółtawobrunatna zawierająca w stropie znaczną ilość muszli i szczątków kostnych, ku spągowi natomiast więcej okruszków wapiennych dość silnie zwietrzałych, przechodząca w rumosz pokrywający miejscami powierzchnię skały. W dolnej partii tego utworu (11) występują soczewy złożone z popiołu i pyłu węglowego o wyraźnej genezie ogniskowej. Zabytki spotyka się zarówno w glinie, jak i w przewarstwieniach ogniskowych. W tym ostatnim wypadku są przeważnie silnie przepalone w ogniu.

Ryc. 5. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Poziom kulturowy V — rzut poziomy
Cultural level V — ground plan

Stosunkowo ograniczona powierzchnia wykopu o charakterze raczej sondażowym nie pozwalała na przeprowadzenie obserwacji planigraficznych dotyczących rozmieszczenia ognisk oraz zabytków. Można jedynie stwierdzić, że nasilenie występowania ognisk było mniej więcej podobne we wszystkich warstwach, a ich usytuowanie w nawisie prawie identyczne.

W trakcie badań zebrano dużą ilość wyrobów kamiennych, niewielką przedmiotów z innych surowców, a także olbrzymią ilość materiałów paleontologicznych, związanych z pozostałościami pożywienia człowieka prahistorycznego. Były to przede wszystkim skorupy małży i ślimaków oraz szczątki kostne gryzoni (głównie różnych gatunków tzw. jutia), ptaków, ryb, żółwi, węży i jaszczurek. Szczegółowe opracowanie tych szczątków zostanie przedstawione osobno przez Milтона Pino Rodrigueza. W niniejszym opracowaniu ograniczamy się jedynie do niektórych aspektów opracowania paleontologicznego, przede wszystkim ekologicznych oraz związanych z przemianami gospodarki grup ludzkich zamieszkujących nawis.

ZABYTKI ARCHEOLOGICZNE

Podstawowym materiałem uzyskanym w trakcie badań były wyroby kamienne. Szczególnie licznie występowały wyroby z krzemieni, których wychodnie znajdują się w okolicach Mayari. Obok krzemieni rzadziej używano kwarcu ży-

łowego z górnego płaskowyżu Mayari oraz lokalnych otoczków skał krystalicznych z doliny rzeki Levisa.

Materiały kamienne nie we wszystkich poziomach występowały w równym nasileniu. Najbogatsze były poziomy II i VII. Ogólną frekwencję poszczególnych grup zabytków ilustruje następujące zestawienie:

Poziomy	I	II	IIIa	III	IV	V	VI	VII
Odlupki krzemienne	28	163	17	23	50	46	24	51
Wióry i ostrza lewaluaskie	2	15	4	9	23	39	69	112
Odlupki z kwarcu	17	18	2	—	4	—	5	7
Rdzenie i fragmenty	4	30	2	3	8	6	4	5
Narzędzia i fragmenty	7	52	12	13	39	34	36	65
Razem	58	278	37	48	124	125	138	240

Już z tego zestawienia wynikają pewne różnice w technice obróbki kamienia pomiędzy poszczególnymi poziomami. Wyrażają się one przede wszystkim dominacją techniki odlupkowej w poziomach I—IV, a następnie wyraźnym rozwojem techniki wiórowej w poziomach V—VII. Wskaźnik wiórowy (I_{lam}) kształtuje się na poziomie 6,6% w poz. I, 31,5% w poz. IV, natomiast w poz. VI osiąga już wartość 74,1%, w poz. zaś VII — 68,6%. W zgodzie z tym pozostają rdzenie, ponieważ w górnych poziomach (I—IV) są to głównie okazy krążkowate, przechodzące niekiedy w rdzenie wielościennie-kuliste, natomiast w dolnych poziomach przede wszystkim wiórowe jednopiętowe lub dwupiętowe stożkowate, ewentualnie walcowate. Jedynym wyjątkiem są rdzenie stożkowate dla drobnego półsurowca wiórowego pojawiające w poz. II.

Różnice techniczne pomiędzy dolnymi a górnymi poziomami sekwencji nawarstwień omawianego nawisu ujawnia jeszcze bliżej zestawienie poszczególnych kategorii odlupków i półsurowca na s. 183.

W zestawieniu tym nie uwzględniono odlupków z kwarcu, które głównie należy zaliczyć do kategorii łuszczyków, oraz odlupków odbijanych od otoczków w postaci „ćwiartek pomarańczy”.

Różnice pomiędzy poziomami kulturowymi dolnymi a górnymi są też widoczne w charakterystyce morfometrycznej półsurowca: wióry występujące w poz. I—IV są szersze i grubsze, natomiast w poz. V—VII stają się cieńsze i bardziej wysmukłe. Jest to wynik zastosowania, szczególnie w poz. VI i VII, techniki narzędzi pośredniczących do uzyskiwania półsurowca, podczas gdy w poziomach górnych wióry były uzyskiwane techniką bezpośredniego obijania twardymi tłuczkami.

Przechodząc do charakterystyki narzędzi należy stwierdzić, że wszystkie poziomy należą do tej samej tradycji kulturowej, wykazującej jednak poważną zmienność w zakresie frekwencji poszczególnych grup typologicznych oraz kształtu poszczególnych narzędzi. Charakterystykę narzędzi przedstawimy kolejno w odniesieniu do poszczególnych poziomów:

Poziom I

Prawie wszystkie narzędzia wykonano na odlupkach lub surowiakach. Reprezentowane są głównie narzędzia zębate oraz rylec jedynie na szerokim odlupku (ryc. 6 a). Do form wywodzących się z tradycji kulturowej niżej zalegają-

Poziomy	I	II	IIa	III	IV	V	VI	VII
Odlupki								
z rdzeni krążkowatych	5	10	—	1	2	3	—	1
degrosisażowe	4	30	5	3	9	6	10	3
ze zmiany orientacji na rdzeniach	3	4	—	1	—	—	1	—
typu couteau à dos naturel	1	8	—	1	5	8	2	7
o zgodnych kierunkach wszystkich negatywów	4	15	4	7	9	10	3	9
podobne — wiórowate	2	3	—	1	5	4	—	2
inne z zaprawy	—	11	2	1	2	2	1	3
łuszczniki	—	4	—	—	—	—	2	—
fragmenty odlupków	9	78	6	8	18	13	5	26
Ostrza lewaluaskie	1	—	1	—	1	1	—	7
Wióry								
całe	—	8	3	3	9	5	25	33
fragmenty	1	7	—	6	11	30	44	66
drobne wiórki	—	—	—	—	2	3	—	6

cych poziomów należy odlupek w typie lewaluaskim z drobnym retuszem przykrawężnym na stronie dolnej, formującym rodzaj trzonka (ryc. 6 b). Na podkreślenie zasługuje też obecność dwu łuszczni. W poziomie tym znaleziono ponadto fragment ceramiki zdobionej przy krawędzi ornamentem przecinających się linii, który nawiązuje do ceramiki kultury Mayari⁵, a także jeden skrobacz wykonany z muszli (tzw. gubia) w typie znanym z lokalnych kultur mezoindiańskich (np. z kultury Cayo Redondo⁶).

Poziom II

Pojawiają się już narzędzia wykonane na wiórach. W grupie drapaczy są znane okazy odlupkowe, wiórowe oraz drapacze wysokie, podłódkowate (ryc. 6 d) i pyskowate (ryc. 6 c). Wśród rylców występują jedynie łamańce, niekiedy zdwojone, wykonywane na wiórach (ryc. 6 c). Sporadycznie pojawiają się skośne półtylczaki (ryc. 6 f) oraz dość liczne wiórowce, m.in. obuboczne z retuszem oryniakoidalnym (ryc. 6 g) i typu *appointé* (ryc. 6 h). Nadal występują narzędzia zębate i wnękowe oraz łuszczenie (ryc. 6 i). Spotyka się też zgrzebła. Z surowców niekrzemienych wykonywano tłuczki, a także techniką łuszczeniową uzyskiwano drobne odlupki kwarcowe. Znaleziono też jeden mały paciorek z muszli z przewierconym otworem (ryc. 8 a).

⁵ E. Tabio, J. M. Guarch, *Excavaciones en Arroyo del Palo*, La Habana 1966, tabl. XIII 3.

⁶ Tabio, Rey, *op. cit.*, tabl. II 7, 8.

Poziom IIIa

Nieliczne narzędzia pochodzące z tego poziomu to przede wszystkim zębate i wnękowe oraz pojedyncze okazy wiórowców, przekłuwaczy i zgrzebeł. W poziomie tym pojawiają się po raz pierwszy większe wióry (do 8 cm długości), nadal jednak stosunkowo grube.

Poziom III

Kilka rylców, bardzo charakterystycznych, w typie połączenia łamańca z jedynakiem (ryc. 7 a) oraz rdzeniokształtnych (ryc. 6 j, 7 b) towarzyszy fragmentom wiórowców (ryc. 7 c, d) oraz narzędziom zębatym, wnękowym i łuszczeniom. W poziomie tym spotyka się po raz pierwszy wióry ze ścienionym sęczkiem, a także wióry surowe lub użytkowane o długości do 12 cm, nadal jednak bardzo grube (1,5—2 cm). Do interesujących znalezisk z tego poziomu należy muszla *Strombus gigas* przystosowana do użytkowania jako naczynie, będąca charakterystycznym elementem niektórych kultur mezoindiańskich (np. kultury Guayabo Blanco ⁷).

Poziom IV

Coraz więcej narzędzi wykonywano na wiórach. Dotyczy to narzędzi znanych z poprzednich poziomów (drapacze, rylce, wiórowce) oraz narzędzi nowo występujących (tylczaki i ostrza trzoneczkowate). W grupie rylców charakterystyczne jest pojawienie się łamańców, często zwielokrotnionych, z odbiciami płaskimi (ryc. 7 e). Wśród drapaczy występują nadal okazy wysokie, niekiedy wykonane na surowiakach (ryc. 7 f). Pojawiają się pierwsze tylczaki na grubych wiórach (ryc. 7 g) oraz ostrza trzoneczkowate w typie ostrzy Couri (ryc. 7 h). Obok ostrzy Couri występują inne narzędzia z zaczątkowo formowanymi trzonkami, np. szerokie, dość grube odłupki z retuszem zwrotnym przy podstawie (ryc. 7 i, j). W poziomie tym odkryto też najliczniejsze paciorki z muszli (ryc. 8 b, c) oraz zawieszkę podłużną o kształcie wrzecionowatym (ryc. 8 d). Z grubej muszli wykonane jest również małe ostrze o przekroju półokrągłym (ryc. 8 e), które przypomina krótkie ostrza znane z mezoindiańskich kultur Ameryki Południowej (np. z kultury Manicuaire w Wenezueli ⁸).

Poziom V

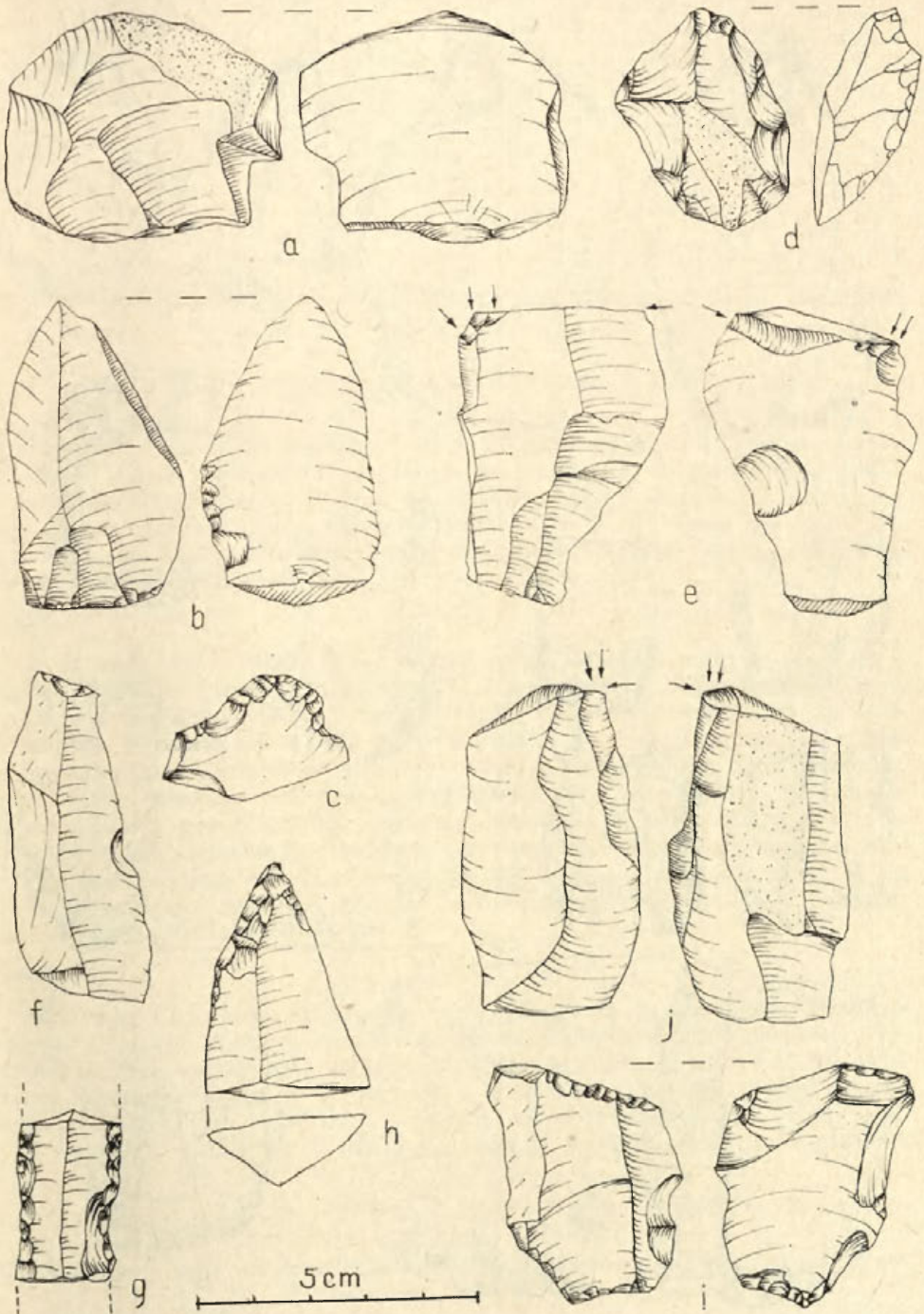
Dla poziomu tego charakterystyczne jest dalsze wysmuklenie półsurowca wiórowego. Pojawiają się pierwsze wióry o długości powyżej 10 cm, szerokości poniżej 2 cm i grubości nie przekraczającej 0,6—0,8 cm. Narzędzia zyskują przez to

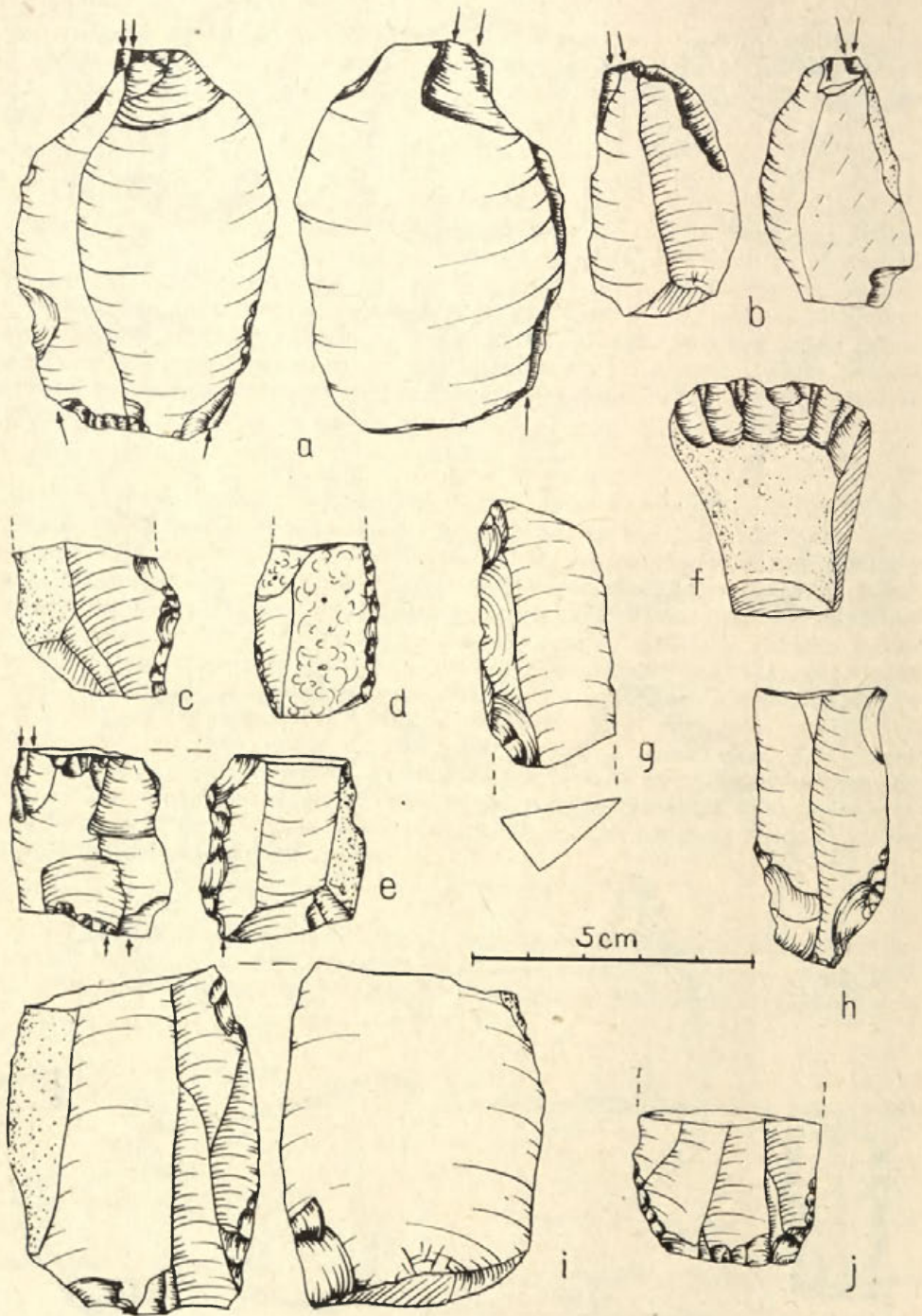
⁷ Tabío, Rey, *op. cit.*, tabl. I 6.

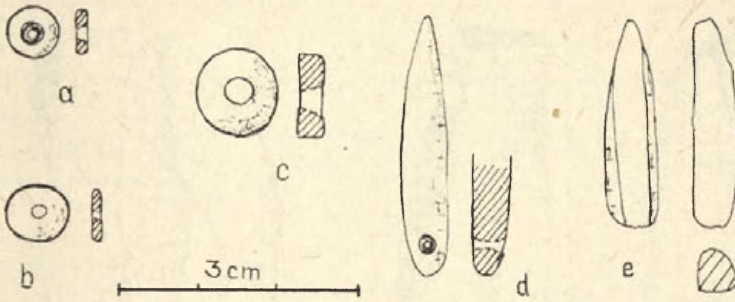
⁸ I. Rouse, J. M. Crucent, *Venezuelan Archaeology*, New Haven 1963, s. 44.

Ryc. 6. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Zabytki krzemienne z poziomu I (a, b), poziomu II (c—i), poziomu III (j)

Flint artifacts from level I (a, b), level II (c—i), level III (j)

Ryc. 8. Levisa I, prov. Oriente, Kuba. Zabytki z poziomu II (a) oraz z poziomu IV (b—e)

Artifacts from level II (a) and level IV (b—e)

na smukłości; dotyczy to drapaczy (ryc. 9 a), tylczaków (ryc. 9 b, e) wiórowców (ryc. 9 c) i ostrzy trzoneczkowatych typu Couri (ryc. 9 d, f). Jednocześnie niektóre narzędzia wykonywano nadal na grubszym i bardziej krępyim półsurowcu, np. rylce łamańce (ryc. 9 g) oraz niektóre tylczaki (ryc. 9 e) z lekko zakolonym tyłcem. Nadal występują narzędzia zębate i wnękowe, a także wióry ze ścienioną i uformowaną w trzonek podstawą.

Poziom VI

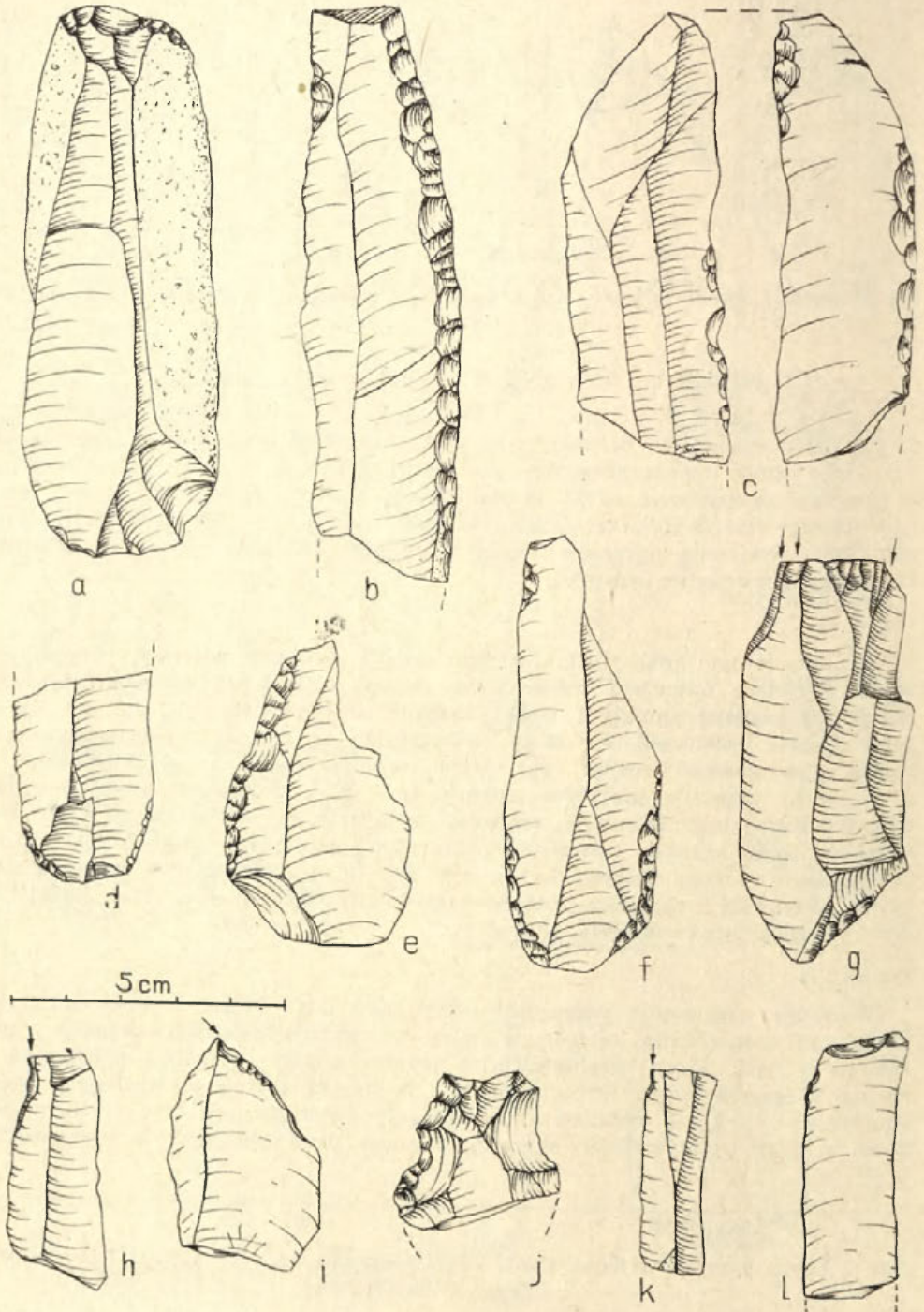
W poziomie tym maksymalną wartość osiąga wskaźnik wiórowy, przy czym prawie wszystkie narzędzia wykonywane są na wiórach. Półsurowiec wiórowy jest jeszcze bardziej smukły i cienki. Jedynie niektóre narzędzia, jak np. drapacze wysokie pyskowate (ryc. 9 j), wykonywano na grubszym półsurowcu. Natomiast rylce, głównie łamańce, były wykonywane na smukłych i cienkich wiórach (ryc. 9 h, k), podobnie jak rylce jedynaki (ryc. 9 i). W poziomie tym zanikają tylczaki i ostrza trzoneczkowate, natomiast pojawiają się półtylczaki z wierzchołkiem ścienionym techniką łuszczeniową, przypominające półtylczaki Kostienki znane z paleolitu górnego Starego Świata (ryc. 9 l, 10 a—c). Obok nich znane są też zwykle półtylczaki z retuszem stromym i skośnym półtyłcem (ryc. 10 e). Nadal licznie występują łuszczenie (ryc. 10 f, g).

Poziom VII

Wszystkie wymienione poprzednio cechy półsurowca są też charakterystyczne dla poz. VII z tą różnicą, że pojawia się pewna grupa masywnych odłupków trójkątnych w typie ostrzy lewaluaskich. W grupie drapaczy, rylców i półtylczaków nie ma większych zmian w porównaniu z poziomem VI. Nadal występują rylce łamańce (ryc. 10 l, m), niekiedy z tendencją do odbić płaskich (ryc. 10 h), natomiast w grupie półtylczaków okazy z retuszem łuszczeniowym na wierzchołku

Ryc. 7. Levisa I, prov. Oriente, Kuba. Zabytki krzemienne z poziomu III (a—d), poziomu IV (e—j)

Flint artifacts from level III (a—d) and level IV (e—j)

Poziomy	I	II	IIIa	III	IV	V	VI	VII
1.1. Drapacze	—	3	—	—	2	1	3	5
Wiórowe zwykłe						1		3
Wiórowe atypowe		1						2
Wysokie		1			1		1	
Pyskowate		1					2	
Drapacz + rylce					1			
1.2. Rylce	1	5	—	3	11	5	9	21
łamańce		1		1	5		2	7
łamańce wielokrotne		1			1			2
jedynaki	1				2		2	1
rdzeniokształtne				2	1	1		
rylczaki		3			2	4	4	11
1.3. Półtylczaki	—	1	—	—	1	1	5	4
zwykłe		1			1	1	1	
typu Kostienki							4	4
1.4. Wiórowce	—	5	3	4	5	5	2	1
obuboczne		2		1	1	2	1	
jednoboczne		3	3	3	3	2	1	
zwrotnie łuskane					1			1
appointé					1			
1.5. Tylczaki	—	—	—	—	1	2	1	—
1.6. Ostrza trzonceczkowate	—	—	—	—	5	6	—	11
jednozadziorce								2
1.9. Łuszczenie	2	1	—	2	1	2	4	8
2.2. Zgrzebla	—	2	1	—	—	—	—	1
2.3. Narzędzia zębate	4	9	—	1	2	1	—	2
2.4. Narzędzia wnąkowe	—	5	3	1	—	3	4	—
3. Ostrza liściowate	—	—	—	—	—	—	1 (?)	3
— Wióry z retuszem ścieniającym strony dolnej		—	—	1	1	1	—	6
— Inne	—	7	2	1	3	1	—	—
— Tłuczki	—	14	3	—	7	6	7	4

(ryc. 10 k). Pojawiają się natomiast ponownie ostrza trzonceczkowate w typie Couri (ryc. 10 i), którym towarzyszą jednak po raz pierwszy jednozadziorce wiórowe (przypominające okazy graweckie lub perigordzkie w paleolicie górnym Starożytności — ryc. 10 j, 11 d). Nadal występują łuszczenie, niekiedy bardzo cien-

Ryc. 9. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Zabytki krzemienne z poziomu V (a—g) oraz z poziomu VI (h—l)

Flint artifacts from level V (a—g) and level VI (h—l)

kie (ryc. 11 a). Technika łuszczeniowa w połączeniu z techniką retuszu płaskiego występuje na podstawach niektórych wiórów lub odłupków, będących prawdopodobnie fragmentami ostrzy liściowatych (ryc. 11 b, c, e, f). W tym kontekście bardzo interesujący jest okaz wióra ścienianego od podstawy za pomocą długich odbić wiórowych, przypominających technikę „fluting”, charakterystyczną dla paleoindiańskich ostrzy liściowatych Ameryki (ryc. 11 g). Niemniej brak jest w tym inwentarzu typowych, całkowicie bifacjalnych ostrzy liściowatych.

Frekwencja poszczególnych grup narzędzi w poziomach kulturowych I—VII przedstawiona jest w tabeli na s. 189 (oznaczenia numerowane grup narzędziowych pochodzą z listy typów opracowanej przez autora dla preceramicznych kultur basenu Morza Karaibskiego)⁹.

W zestawieniu tym nie uwzględniono narzędzi użytkowanych, których liczba w niektórych poziomach jest dość znaczna. Wynika to z braku możliwości przeprowadzenia badań traseologicznych.

EWOLUCJA KULTURY SEBORUCO-MORDÁN NA PODSTAWIE STRATYGRAFII LEVISA I

Wszystkie wyróżnione tutaj poziomy kulturowe reprezentują rozwój tej samej tradycji kulturowej określonej mianem Seboruco-Mordán. Podajemy cechy tej ewolucji:

1. Stopniowy zanik techniki wiórowej i zastępowanie jej techniką odłupkową.

2. Stopniowy zanik podstawowych grup typologicznych w miarę ewolucji: początkowo jednozadziorców i form z retuszem płaskim, powierzchniowym, następnie półtylczaków Kostienki i ostrzy trzoneczkowatych. W końcowej fazie rzadkie stają się narzędzia wiórowe, takie jak drapacze, rylce i wiórowce, zastąpione prawie całkowicie przez odłupkowe narzędzia zębate i wnękowe. Jedynie tylczaki pojawiają się w środkowej fazie tej kultury (poziomy VI—IV).

3. W późnej fazie omawianej kultury (poz. III—I) pojawiają się niektóre wyroby z muszli nawiązujące do kultur mezoindiańskich (np. skrobacze z muszli, tzw. gubie, naczynia z muszli, ostrza). W najpóźniejszej fazie (poz. I) znajdzie się nawet import ceramiki kultury Mayari.

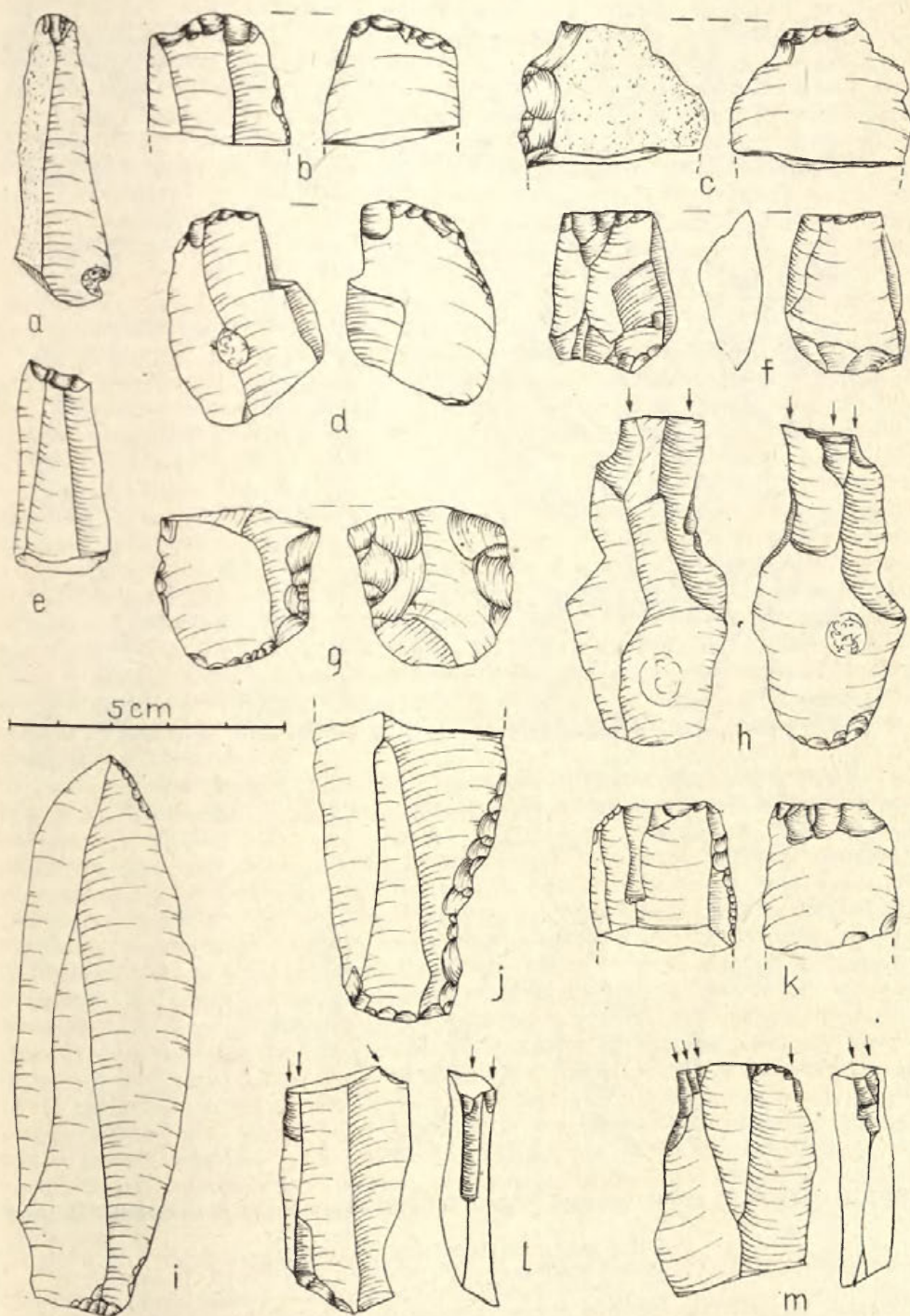
4. Poważne zmiany obserwuje się także w zakresie działalności gospodarczej ludności omawianej kultury. W dolnych poziomach przeważają wśród szczątków fauny muszle małży i ślimaków lądowych oraz kości różnych gatunków małych ssaków, głównie tzw. juti. Część tych gatunków nie jest już dziś spotykana na Kubie. W górnych poziomach wzrasta wyraźnie ilość muszli małży i ślimaków morskich, a także zmniejsza się frekwencja kości ssaków. Podobne róż-

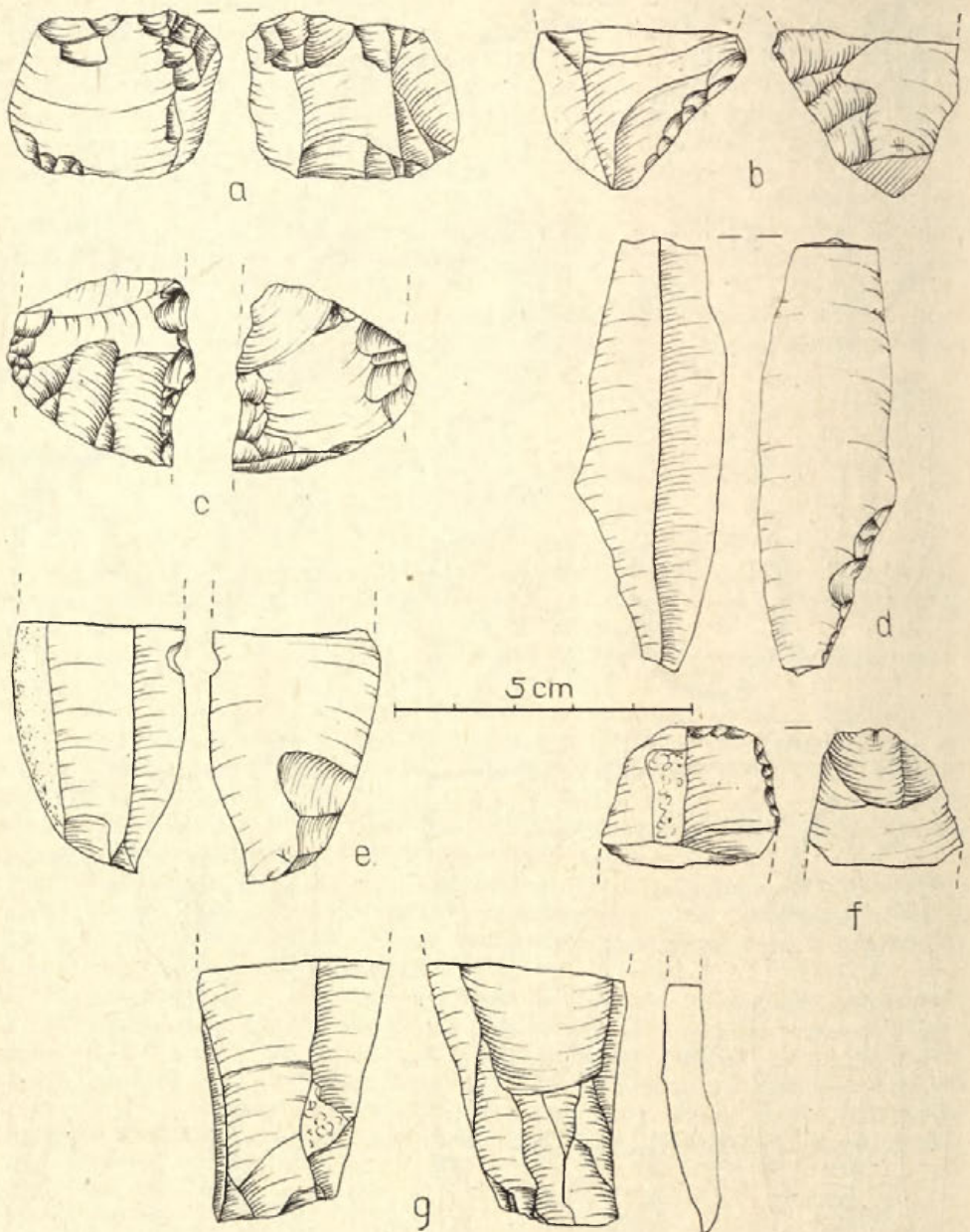
⁹ Kozłowski, *op.cit.*

Ryc. 10. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Zabytki krzemienne z poziomu VI (a—g) oraz z poziomu VII (h—m)

Flint artifacts from level VI (a—g) and level VII (h—m)

Ryc. 11. Levisa I, prow. Oriente, Kuba. Zabytki krzemienne z poziomu VII (a—g)

Flint artifacts from level VII (a—g)

nienie dotyczy węży, spotykanych głównie w najniższych poziomach, oraz ryb pojawiających się liczniej dopiero w środkowej partii omawianej sekwencji stratygraficznej. Wynika z tego, że ludność kultury Seboruco-Mordán początkowo uprawiała przede wszystkim łowiectwo na drobne zwierzęta lądowe (głównie ssaki i węże), następnie dopiero specjalizowała się w zbieractwie nadmorskim. Był to skutek najprawdopodobniej stopniowego przystosowania się ludności łowieckiej do warunków życia na wyspie pozbawionej w zasadzie większej zwierzyny. Tym samym gospodarka tej ludności upodobniła się do gospodarki zbierackiej typowej dla mezoindiańskiej ludności strefy litoralnej. Przemiany gospodarcze były jedną z najważniejszych przyczyn przemian w kulturze materialnej, a szczególnie wskazanego wyżej zjawiska „degeneracji” inwentarza kamiennego, który w początkowej fazie miał jeszcze wiele elementów właściwych dla wysoko wyspecjalizowanych kultur łowieckich na kontynencie.

Przedstawiona ewolucja kultury Seboruco-Mordán wskazuje na całkowitą błędność poglądów J. M. Cruxenta i I. Rouse'a, którzy na podstawie inwentarzy dwu stanowisk z Espanioli: Mordán i Rancho Casimira, nie powiązanych z sobą żadnymi relacjami stratygraficznymi, przypuszczali, że rozwój omawianej kultury dokonywał się od form bardziej prymitywnych (Rancho Casimira), tj. o technice raczej odłupkowej, do form bardziej rozwiniętych (Mordán), tj. o technice wiórowej.¹⁰ Tak samo niesłuszne okazały się wysunięte przez I. Rouse'a zasady podziału chronologicznego omawianej kultury na Espanioli na podstawie braku i obecności ostrzy trzoneczkowatych typu Couri. Opierając się na analogii z wczesnymi kulturami paleoindiańskimi na terenie Wenezueli badacz ten przypuszczał, że także na Karaibach dopiero młodsza faza kultur paleoindiańskich miała charakteryzować się obecnością tych ostrzy. Było to oczywiście schematyczne przenoszenie faktów historycznych odległych o kilka tysięcy lat (wczesna faza kultur paleoindiańskich w Wenezueli sięga jeszcze schyłku plejstocenu) i charakterystyczne dla neowolucjonizmu dążenie do przesłedzenia na każdym obszarze tych samych etapów rozwojowych.

Najniższy poziom (VII) z Levisa I wskazuje nam, że kultura Seboruco-Mordán dotarła na Karaiby w postaci już wysoko rozwiniętej, operującej mocno wyspecjalizowaną techniką wiórową, a także narzędziami i technikami, które szybko uległy zanikowi (technika retuszu płaskiego pokrywającego, technika ścieniania od podstawy, podobna do techniki ścieniania, tzw. fluted points). Inne cechy techniczne i typologiczne przetrwały dłużej, być może dlatego, że nie pozostawały w związku z wyspecjalizowanym łowiectwem większych ssaków. Poszukując kontynentalnych relacji kultury Seboruco-Mordán należy więc przede wszystkim uważać na późne kultury archaiczne (paleoindiańskie) o rozwiniętej technice wiórowej i technice łuszczeniowej, posiadające jednak prawdopodobnie w swym inwentarzu ostrza liściowate. Kultur takich jest kilka na obszarze pomiędzy Ekwadorem a południową częścią USA. Ustalenie bezpośrednich relacji omawianej kultury z kontynentem będzie więc wymagać dalszych szczegółowych studiów, utrudnionych wysoce nie zadowalającą znajomością przemysłów krzemienych w większości paleoindiańskich kultur, szczególnie w późnym okresie archaicznym.

Stratygrafia omawianego nawisu wskazuje natomiast na całkowitą bezpodstawność hipotezy I. Rouse'a¹¹, który pod wpływem W. R. Coe'a¹² przypuszczał,

¹⁰ Cruxent, Rouse, *op. cit.*, s. 47.

¹¹ I. Rouse, *The Entry of Man into the West Indies*, „Yale University Publications in Anthropology”, 1960, z. 61, s. 18.

¹² W. R. Coe, *A Distinctive Artifact Common to Haiti and Central America*, „American Antiquity”, t. 22: 1957, z. 3, s. 280—282.

że trzoneczkowate ostrza Couri mogą pochodzić od podobnych ostrzy spotykanych w niektórych preklasycznych kulturach wschodniego wybrzeża Meksyku i Belizy (= dawnego Hondurasu Brytyjskiego). Ostrza typu Couri są jednak co najmniej 2000 lat starsze od publikowanych przez W. R. Coe'a ostrzy z Belizy.

PROBLEM DATOWANIA ABSOLUTNEGO

Ramy chronologiczne omawianej sekwencji stratygraficznej wyznaczają nam następujące nawiązania:

1. W poz. I znalazł się fragment ceramiki typu Mayari datowanej na VII w. n.e. w stanowisku Arroyo del Palo (prov. Oriente)¹³.

2. Importy ostrzy trzoneczkowatych typu Couri wystąpiły w stanowisku Damajayabo (dolna warstwa), datowanym na XII w. p.n.e.¹⁴ Importy te mogą odpowiadać najprawdopodobniej IV—V poz. Levisa I. Przyjęcie takiej daty jako przybliżonej dla środkowej części omawianej sekwencji stratygraficznej jest też uzasadnione innymi faktami (np. paleontologicznymi¹⁵).

3. Najniższa dotychczas istniejąca data dla kultury Seboruco-Mordán przypada na przełom IV/III tys. p.n.e. Data ta może odpowiadać dolnym poziomom (VI—VII) omawianej sekwencji nawarstwień.

Przedstawione sugestie są w pełni zgodne z dwoma datowaniami radiowęglowymi uzyskanymi z omawianego stanowiska w laboratorium w Gliwicach:

Levisa I poziom V (humus)	Gd-204	3460 ± 160 BP
Levisa I poziom VII (węgiel)	Gd-250	5140 ± 170 BP

Zgodnie z oświadczeniem laboratorium radiowęglowego pierwsze datowanie może być o 20% niższe.

Ponadto uzyskano na podstawie muszli małży datę dla poziomu VI — MC 859 — — 4420 ± 100 BP.

JANUSZ K. KOZŁOWSKI

LEVISA I (PROV. ORIENTE) — THE FIRST MULTI-LAYER PALAEO-INDIAN SITE ON CUBA

In 1973 the author of this paper together with M. Pino Rodriguez and O. Terube Tolon conducted investigations in the rock-shelter Levisa I, situated on the river of the same name in the province Oriente, Cuba. The studies performed have confirmed the existence on Cuba of a Palaeo-Indian culture, based on a gathering and hunting economy and characterized by a highly advanced blade technique and by the presence of blade implements similar to upper palaeolithic

¹³ Tabio, Guarch, *op. cit.*, s. 57—61.

¹⁴ F. Martínez Arango, *Superposición Cultural en Damajayabo*, La Habana 1968, s. 44—45.

¹⁵ Do takich faktów może należeć np. maksymalne nasilenie występowania *Strombus pugilis* w poz. V omawianego stanowiska. Podobne zjawisko występuje w poz. 1 00—1,50 m w jaskini Funche, datowanych pomiędzy ostatnimi wiekami p.n.e. i 1160 lat p.n.e. (por. M. Pino, *La dieta de los aborígenes de Cueva Funche*, „Espeleológica y Carsológica”, 1970, z. 12, s. 23, tabl. 2).

tools of the Old World cultures. This culture, which has been already distinguished by the author on the basis of stratigraphically undocumented finds, has been named Seboruco-Mordán. The discoveries made in Levisa I have allowed us to trace the evolution of this culture and shed new light on its origin and chronology.

The rock shelter under discussion is situated on the cliff that on the east frames the estuary of the Levisa valley. The surface of the deposits is some 7 m above the valley bottom and 10 m above the present-day level of the Atlantic Ocean. The deposits of the rock shelter were composed of anthropogenetic layers (hearths, kitchen middens), separated by clayey layers of autochthonous origin. It has been possible to distinguish 5 cultural horizons consisting of anthropogenetic layers with artifacts, and clayey (or rubble-clayey) layers which separated the former and contained less artifacts. Moreover, large limestone blocks derived from the top of the rock shelter occurred between levels III and IV, whereas traces of a discontinuous stalagmitic layer were observed between levels IV and V. These phenomena also testify two breaks in the sedimentation of shelter deposits.

The objects discovered on all five cultural levels were mostly stone artifacts, predominantly of flint derived from the surroundings of Mayari, and of quartzit (notably in levels I and II) from the upper table-land Mayari. Hammer-stones of local pebbles from the Levisa terrace also occurred. The technique used in the production of blanks is characterized by the gradual disappearance of the blade technique, traceable from the lower to higher levels. The blade index (ILam) which in levels VI—VII was 68—74, has dropped to 31 in level IV and to 6 in level I. At the same time, the blade tools gradually decreased in number to be replaced by denticulated and notched flint implements. The lowest level (VII) revealed a rich assortment of differentiated blade tools (end-scrapers, burins, retouched blades, truncated bladelets and tanged tools of the Couri type). Shouldered points and fragments of specimens with flat retouch were particularly characteristics of this level. Moreover, a fragmentary specimen with a thinned base, typical of fluted points which are a distinctive feature of the Palaeo-Indian cultures of America, has also come to light. The elements of flat retouch disappear in the middle levels (V, IV), which, however, still contain numerous blade tools including first backed blades. In the highest levels (III-I) the blade tools seldom appear, being mainly replaced by denticulated and notched implements. The use of splintered technique has been noted in all levels. In levels VI and VII it was additionally applied to shape the apex of the truncated bladelets reminiscent of the Kostienki type.

The changes in the material culture, described above, were accompanied by changes in the economy which in the lowest layers was characterized by the importance of hunting small mammals and gathering terrestrial molluscs, these activities being later replaced by collecting sea molluscs and by fishing.

The absolute dating of the sequence of layers at Levisa I is based on the following facts:

1. Level I has revealed a fragment of pottery of the Mayari type which on the site Arroyo del Palo (Oriente, Cuba) is dated to the 7th century A.D.
2. In the bottom level of the Meso-Indian site of Damajayabo (Oriente, Cuba) there occurred imported flint tools on blade corresponding to levels IV-V of Levisa I. The radiocarbon date of the Damajayabo bottom level is 12th century B.C.
3. The earliest date so far obtained for the Seboruco-Mordán culture derived from the site Mordán on Espaniola is the turn of the 4th and 3rd millennium B.C. The complex of tools found there suggests that the site should coincide with

level VI of Levisa I. Accordingly, level VII should partly precede the 1st half of the 3rd millennium B.C.

The radiocarbon dates obtained in the Laboratory at Gliwice for level VII: Gd-250 — 3190 B.C. and for level V: Gd-204 — 1700 B.C. are consistent with these suggestions.

The discoveries in Levisa I suggest that the Seboruco-Mordán culture appeared on the Greater Antilles in a mature form, characterized by a highly advanced technique of stone-working. Perhaps it was the successor of one of the Palaeo-Indian cultures of the Late Archaic period from the continental Mesoamerica.